

R I N G S A K E R K I R K E S
A L T E R S K A P

Marias kroning

Eksamensoppgave

Janne Wang Bakken

1969

A-97 RINGSAKER KIRKE

ALTERSKAP MARIAS KRONING

Teknisk konservatoreksamen
Janne Wang Bakken 1969

25 stk. 135 fargedias befinner seg i restaureringsatelieets diasarkiv for restaureringsrapporter etc. (merket m/blå prikk)

Negativer oppbevares i antikvarisk arkiv.

Oppgavens øvrige materiale er plassert på hylla.

Oppgavens innhold:

I. RESTAURERINGSRAPPORT

FOTODOKUMENTASJON
(ingen fotoliste)

Oppgaven er registrert og tilvekstført 3.11.1993 mi

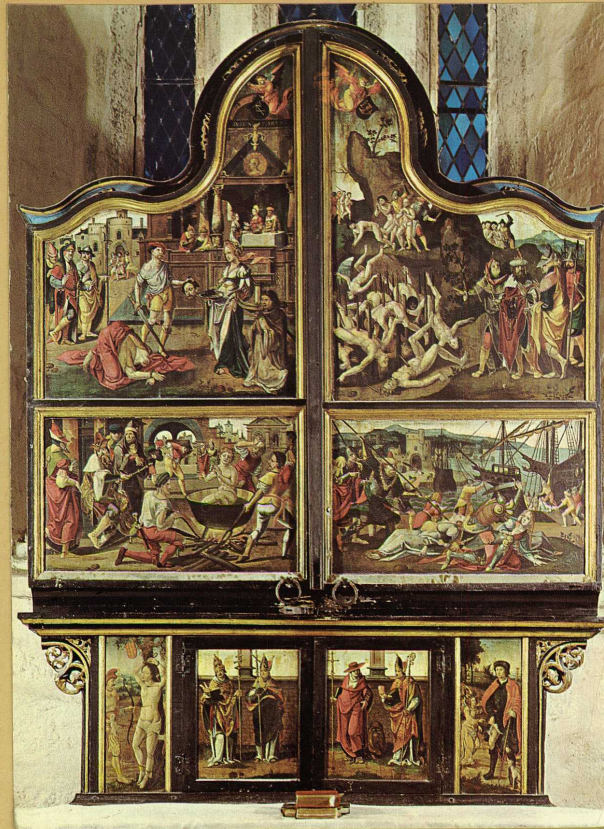
A97 Ringsaker Marias Kroning (altertavle)

Dias nr. 1 til 25 er tatt ut og plassert i restaureringsatelierets
diasarkiv.

20/10- 93

Johannes P. Skjerve

(s.t.p.)

RINGSAKER KIRKES ALTERSKAP.

MARIAS KRONING

Jnr. 429 - A/97 - 1969

RESTAURERINGSRAPPORT

over scenen Marias kroning i Ringsaker kirkes alterskap,
av Janne Wang.

FOTOGRAFERING

Det er tatt 32 sort-hvitt fotografier og 25 farvebilder av Marias kroning. Tallene i linjeavstanden over teksten henviser til nr. på fotografiene, f. står for farver.

HISTORIKK OG BESKRIVELSE

av hele alterskapet.

Det ble i ca. 1513 bestilt i Antwerpen og gitt i gave av Ringsaker kirkes daværende prest Ansten Jonsson Schonck, som var vikar i Ringsaker kirke allerede før 1504, og sogneprest fra 1514, dels som katolikkedels som lutheraner, og til sin død 1547. Han er fremstilt knelende i nisjen "Nådestolen" og på maleriet "Johannes døperens halshugging" på fløydørenes forside.

Tavlen kom til kirken i ca. 1520 - 30 og dens kostende skal ha vært 500 gylden. At den var laget i Antwerpen vises også ved at byens våpen finnes innskåret flere steder på tavlen. Alle figurene bærer verkstedets merke, en hånd, enten på fotstykket eller på figurenes hoder.

Reinert Svendsen skriver følgende i sitt hefte "Ringsaker kirkes altertavle": "Fremdeles haves et sagn, som synes å uttrykke den tanke, at altertavlen, som både ved sin tilblivelse og sit udstyr er et uttrykk for hjertelig fromhet, skal forbli på det sted, hvor den fromme giver har satt den." Da nemlig svenskene i mars 1567 ødela Hamar, kom en avdeling også til Ringsaker, hvor de blandt annet hærverk skal ha benyttet kirken til hestestall. Altertavlen, som den gang stod i kirken i usvekket glans, syntes svenskene å være et velkomment bytte. De la den derfor på en slede og spendte en hest for; men de kunde ikke få den av flekken, så spendte de for en til, å nei, så spendte de for både tre og fire til de fikk tolv foran, da gikk

- 2 -

det opover bakkene ved Sveinhaug; men da den kom på høyden, stod lasset så fast, at det ikke hjalp all den hestemakt de satte for. Men der behøves ikke mere enn en års gammel fole til å trekke den tilbake igjen."

Tavlen er laget som et alterskap med to fløydører som lukker seg mot hverandre. Skapet inneholder ca. 160 utskårete figurer med stort og smått, fordelt i 20 nisjer.

Fløydørene har seks nisjer hver innvendig. De har tilsammen 12 helgenfigurer menn i den ene og kvinner i den andre døren. Utvendig er dørene malt med to bilder på hver dør.

I tavlens predella er fremstillet dommedag, med lukkbare, bemalte fløydører.

Tavlens korpus-parti omfatter syv felter fra Jesu liv og lidelseshistorie. se foto¹

For videre beskrivelse av alterskapet forøvrig kan det henvises til den fullstendige rapport til Reinert Svendsens hefte "Ringsaker kirkes altertavle", og til Sigurd Griegs bok "Ringsaker kirkes gamle herlighet."

Marias kroning:

Feltet "Marias kroning"² er plasert i korpuspartiets øverste venstre hjørne. Scenen består av 11 frittstående figurer og to små grupper på konsoller i dyp relieff. De er plasert i en sceneaktig Nisje hvor vegger og gulv skråner innover mot et felles forsvinningspunkt for å øke dybdevirkningen. Taket er skjult bak et avtrappet gitterverk i flambojant stil.

Maria er plasert stående midt i scenen i gulldrakt og kappe med blått fôr og med skrift langs kantene.^{f12} Hun står foran en mandorlaformet strålekrans av gull, med små gull rosetter ytterst på strålene, og med Kristus barnet i armene. På strålekransen er øverst plasert et rødt hjerte^{f23} som symbol på "Marias sorg under Jesu kors". På hver side av dette er to avskårne hender med naglehull og nederst på kransen to avskårne føtter med naglehull. Maria står på en forsølvet halvmåne som er symbolet på hennes jomfrudom. Hennes høyre fot hviler på et uhyre i gull med sorte og grønne striper.^{8, f22} Uhyret er muligens ment som enhjørningen og vil i det tilfelle være tegnet på hennes ubesmittede unnfangelse.

- 3 -

To små svevende engler holder Marias krone over hennes hode,^{f23} mens fire andre som klapper i hendene, svever omkring henne to på hver side⁴. De bærer alle små gullkapper med rødt fôr over lange flagrende kjortler. 2 er i lys grønt med lyse røde skygger, en er i ensfarget rød, to i lyse rødt med en noe mørkere nyanse i skyggene på den ene og en lyse grønn på den andre. En er gul med lyse grønt i skyggene. Stående til venstre foran Maria sees en liten engel med en skrift eller note-rull¹⁶. Denne er kledd i lys grønn drakt malt i striper over en gullbunn⁴⁴. Til høyre har sannsynligvis stått en tilsvarende, men denne er dessverre forsvunnet²⁶.

I forgrunnen ut mot rammen på hver side står to engler og spiller på strengeinstrumenter⁷⁹. Disse er også malt i striper over gullbunn, den ene i rødt og den andre i lysrødt med lys grønne skygger. Disse er i dobbelt størrelse av de øvrige engler.

To småscener er plasert på konsoller, en på hver side av nisjen, på den høyre er fremstilt "tornekroningen"^{29, f18} og på den venstre "Jesus som urtegårdsmann"^{31, f16}.

Gulvet i Marias kroning er malt i kvadratiske ruter ca. 2,5 x 2,5 cm. i rødt, blått og gult⁸²⁰. Himlingen er malt i en lys blå farve.

Veggene i nisjen er belagt med sølv med rødt tapetmønster på den nedre halvdel og sorte ruter i streker på den øvre³¹. Her er veggen dessuten også kledd med et enkelt gull gitterverk.

Konstruksjon:

Strålekransen som Maria er festet til er satt fast i nisjens bakvegg med en grov treplugg og i gulvet med en spiker. De to store englene er skåret i ett med deler av gulvet hver på et ca. 13 x 8 cm. stort stykke og festet til bunnen av nisjen med opprinnelige jernspikre^{7,9}. Den lille grønne englen er festet direkte til gulvet med en spiker, synlig på nederste del av kappens overside¹⁵. Engelen mangler begge vingene.

De seks øvrige englene er festet til hver sin rosett i kransen med en lang trepinne. Den nederste englen til høyre mangler vens-tre vinge.

Gitterverket over scenen som er avtrappet innover i fire avdelinger er satt sammen som et hele med to tak i forskjellige

- 4 -

Høyde over. Det øverste taket sees som tre kvadratiske separate himlinger nedn^efra, hvert skåret som et krysshvelv. I det laveste og innerste taket er også innskåret ribber som i et krysshvelv, men her er ikke de forskjellige avdelinger skilt med gitterverk.

På de tre veggene i nisjen er på den øvre halvdel utskåret et enklere gitterverk. Bak disse er det påsatt treplater på ca. 2 - 3 mm tykkelse. Disse er festet med spikre. Gitterverket er skåret i ett med nedre halvdel av veggen.

De to små scenene på sidene er skåret i et stykke, i dyp relieff. De er satt på hver sin "konsoll." Både konsollene og relieffene er festet med spikre til en ca. 10 cm bred hulki^l som går fra gulv til tak på hver side av nisjen. Hulkielen er skråspikret inn i deleveggene mellom nisjene.

Detalj mål:

Marias kroning innenfor rammen:

Største høyde 90 cm

minste høyde 73 cm

bredde 57 cm

dybde 21 cm

Liten figurgruppe + konsoll til høyre:

Høyde 22 cm

bredde 10 cm

Liten figurgruppe + konsoll til venstre:

høyde 24 cm

bredde 8,5 cm

Maria:

høyde 39 cm

Store engler:

høyde 31 cm

- 5 -

Små svevende engler:

høyde 10 - 12 cm. samme størrelse som liten stående engel:

høyde 17 cm.

Skjæreteknikk og materialer:

Alt tavlens treverk er ek. Men på en del av de løse englevinger man fant i tavlen, er det på baksiden funnet et forholdsvis tykt lag lim, i dette sitter det rester og større stykker av en annen bløtere tresort. Grunnen til dette må være at englevingene som er skåret for seg, var små og vanskelige å håndtere under skjæringen og ble derfor limt fast til et arbeidsstykke av en bløtere tresort. Siden har vingene med letthet kunnet rives løs fra underlaget. Det er mulig at lignende små deler i tavlen er behandlet på samme måte, men dette har ikke kunnet konstateres.

På de fleste figurene er det et lite hull i hodet, sannsynligvis etter en festeanordning under skjæringen.

Maleteknikk og materiale:

Observasjoner av lagenes oppbygging er foretatt under lupe, da mikroskop ikke lot seg benytte på stedet og figurene ikke kunne tas ut.

Forgylling:

Forgylling er utført på tre forskjellige måter:

1. lagdeling av polert gull:

A grundering i varierende tykkelse.

B rødt lag sannsynligvis bolus.

C. gull

Det polerte gullet finnes over alt på tavlen på de arkitektoniske deler og på alle figurenes klededrakter. Bolusgrunnen er lett oppløselig i vann, men løser seg ikke i morfolin.

2. upolert gull.

A tykt rødt lag sannsynligvis bolus.

B gull

- 6 -

Fremgangsmåten for det upolerte gull som her er beskrevet er benyttet på vinger og på deler av gitterverk. Bolusen er her ikke oppløselig i vann men oppløses i morfolin.

3. Upolert gull:

- A tynt lag kridering
- B rødt lag sannsynligvis bolus
- C gull

Denne fremgangsmåte er benyttet på hår, rosetter, uhyret under Marias fot og bunn og bakgrunn for den lille skulpturgruppe til ventre i Marias kroning. Her er bolusen ikke oppløselig i vann og bare noen steder oppløselig i morfolin. Grunnen til dette kan muligens være at det er brukt en emulsjon som varierer noe på de forskjellige steder.

Røde farger:

- 1) Den gul-røde farven som er brukt som fôr på englenes kapper, kjortel til en av englene, strø^mper på figurene i høyre skulpturgruppe og klesdrakten til den venstre av de store englene, er en vannoppløselig temprafarve.

Den store englen er først lagt opp i polert gull, og der-
nest skravert med rødfarven^{fr, fra}. Det er sannsynligvis gjort på følgende måte:

Etter at figuren er forgylt er den overmalt med rødt. En spiss gjenstand er så brukt til å skrape paralelle striper i farven ned til gullet så dette blir synlig med ca. $1\frac{1}{2}$ mm mellomrum. Sannsynligheten for at det er gjort på denne måten blir styrket ved at det på avslitte partier kan sees tynne striper forårsaket av en spiss gjenstand. Stripene med maling varierer dessuten noe i bredde, mens gullstripene har samme bredde over det hele¹⁴.

Den røde farven for øvrig er lagt rett på den hvite kridering som varierer noe i tykkelse. Den røde farven er analysert og viser positiv blytest, dette skulle tilsi blyrødt.

- 7 -

2) Den blå-røde farven er brukt i forskjellige nyanser, en lys og en mørk. Den lyse er brukt på den store englen, to av de små englene og som skygger på to av de små grønne englene. Den mørkere er brukt i gulvet og som dypeste skygge. Bortsett fra på gulvet er farven en vannoppløselig temperafarve. På den store englen er det brukt samme teknikk som den røde engel til venstre, beskrevet ovenfor. På denne er farven sjatert med den mørkere nyansen og desuten skygget med en lys grønn farve^{#13}. Dette er lagt på over bunnfarven før stripene er repet inn. Farven viste positiv blytest ved analyse. Dette kan imidlertid være forårsaket av blanding med blyhvitt og at det røde pigment muligens er ~~anorganisk~~ et organisk farge.

3) Det røde mønstret på platene i bakgrunnen er bygget opp av følgende lag:

- A rødt lag antagelig bolus
- B sølv
- C gulrød farve (mønster)
- D blå-rød farve (over den gulrøde)

Begge de to røde fargene i mønstret er forsøkt analysert. Den gulrøde viser en positiv blytest som tyder på blyrødt. Den mørkerøde som ligger som en lasur over kan muligens være et organisk farvestoff, men noen positive analysetester er ikke oppnådd.

Blå farve:

Den blå farven som er brukt på englevingene, fór i Marias kappe og skrift langs kappekanten, ruter i gulvet, inni de gjenombrutte ornamentene på konsollene og i himlingen er en vannoppløselig temperafarve og lagt opp på tre forskjellige måter

1) Lagdeling av dyp blå:

- A tynt lag kridering
- B sort lag
- C blått

Denne fremgangsmåte er brukt på vinger og på fóret i Marias kappe.

- 8 -

2) Lagdeling av lys blå:

A tynt lag kridering

B lyst violett lag

C blått

Denne fremgangsmåten er brukt i himlingen og inni de gjennombrutte ornamentene på konsollene.

3) Lagdeling av det blå på gulvet:

A tynt lag kridering

B et lag med gult som går over hele gulvet

C blått

Den blå farven (fra engelveing) er analysert og viser positiv kobbertest som skulle tilsi asuritt.

Grønne farger:

1) Den lyse grønne farven er brukt på to av de små svevende engler, på den lille stående englen, som skyggestriper på den store englen til høyre og to av de små svevende engler, og i den lille figurgruppen til høyre. Den er en vannoppløslig temprafarve.

Farvelagene på den lille stående englen i forgrunnen er bygget opp på samme måte som på de to store englene med striper over gull.

På de små svevende englene og i den lille skulpturgruppe er den grønne farven lagt rett på et varierende lag med kridering.

Farven er analysert (svevende engel) og viser positiv kobbertest. Dette tyder på mallakitt eller verdigri.

2) Mørkegrønt finnes på små deler i den lille skulpturgruppen til høyre.

Farven løses ikke i vann eller morfolin.

Forholdene har gjort det vanskelig å få foretatt en fullstendig undersøkelse av lagdelingen, men på en løs figur i tavlen hvor tilsvarende mørkegrønn farve er brukt er lagdelingen følgende:

AA kridering

- 9 -

- A kridering
- B bolus
- C sølv
- D grønt
- E tynn brun lasur?

Fargen er analysert og viser positiv kobbertest. Dette tyder på malakitt eller verdigris.

Gult:

Den gule farven finnes på en av de svevende små englene og på gulvet. Farven på gulvet lot seg ikke løse i vann. Lagdelingen er bygget opp på samme måte som på de andre svevende englene.

Lagdeling på gulvet:

- A tynt krideringslag
- B gult lag

De røde og blå rutene er lagt over dette lag, de gule rutene er bunnfarven. Den gule farven i gulvet er analysert og viser positiv blytest. Dette tyder på blygult. Mikroskopundersøkelsen viste store orange pigmentkorn blandt de gule.

Karnasjonsfarven på hender, føtter og ansikt er malt i en fet tempra, muligens fernisert. Det røde i kinn, og på leber viser en positiv blytest og tyder således på blyrødt.

Det røde hjertet i strålekranzen er analysert og viser en positiv kvikksølvtest, og tyder således på sinober.

Undersøkelsene angående bindemidlenes løslighet er basert på observasjoner ved rensprøver.

Alle analyser av pigmentene ovenfor er foretatt av undertegnede. Det kan ikke utelukkes at farvene som viser positiv blytest kan være blandet med blyhvitt. Analyseprøver med andre reagenser viste imidlertid ingen positive resultater.

KONSERVERINGSTILSTAND

Tidligere undersøkelser og behandlinger av alterskapet:

I 1922 - 23 skal vaskekoner med såpe og vann ha forsøkt rengjøring av skapet. Sogneprest Brochmann ca. 1923 - 25 skriver følgende om alterskapet i kallsboken "Generell advarsel, grunnet på bedrøvelig erfaring: Temperafarger som ikke tåler vann, enn mindre grønsåpe". Dette kan forklare en del bortvasket gull og farve²⁴ på tavlen. Brochmann noterer også manglende og løse deler som han har limt på igjen. Blandt annet en englevinge i Marias kroning.

Den 26. september 1966 ble alterskapet besiktiget og undersøkt av riksantikvar Roar Hauglid, konservatorene Odd Helland, Bjørn Dammann og Arne Bakken.

„Foranledningen til besiktigelsen var en melding til Riksantikvaren fra konservator Arne Bakken om at forgylling og maling til dels var skallet av, og at det var løs maling og oppsprekking slik at det var fare for videre avskallinger. Besiktigelsen understøtter til fulle Bakkens melding." Se rapport av 26. september 1966 av Odd Helland.

Reinert Svendsen skriver om tavlen at inskripsjoner på søndre fløydørs hulkill ble tydet av antikvar Arendt i 1805. Presten Boyesen opplyser i kaldsboken at den var halvt ut-slettet allerede et hundre år forut og at den senere ble overmalt.

Det er ikke konstatert noen overmalinger på figurene i tavlen. Derimot ser det ut til at hulkillisten på toppen av tavlen og noen av de sorte listene rúndt²⁴ overmalt.

Andre rapporter eller notater over tidligere arbeid på tavlen foreligger ikke.

Marias kroning

Støv og skittbelegg:

Hele scenen var dekket av et tykt lag støv som skjulte glansen i gullet^{f1, f11} og noen steder helt dekket farvene med en grålig tone.^{26, f17} Enkelte steder synes temperafarven desuten å ha fått et grålig fast belegg til dels trukket inn i farvelaget. Dette er muligens forårsaket av sot og fettstoffer fra levende lys, blandet med støv.

Over karnasjonsfarven sitter et fast glatt lag skitt.^{10, 12, 13, 18, 20, f24, f25} Det er mulig at disse partier på et eller annet tidspunkt er fernisert uten at støv og skitt er blitt fjernet først.

Et matt tynt belegg finnes flekkvis over deler av de forgylte partier.^{f7}

Malinglagene

Gull: (polert)

Krideringens forskjellige lag under gullet har en tendens til å dele seg, og falle av.^{14, f3, f5} Forgylt kridering har også en del steder løsnet fra treet og til dels falt av eller forårsaket hulrum²² mellom tre og kridering. Flere steder finnes disse hulrum uten noen form for sprekker eller avskallinger, og kunne bare lokaliseres ved forsiktig banking.

Høye partier som topper av kappe, folder og kanter på arkitektoniske deler har vært særlig utsatt for oppskallinger og avskallinger. Noen steder har gullet sammen med et tynt strøk kridering blitt presset opp i lange smale vertikale striper.²⁹ Tynne riper i overflaten går på kryss og tvers over gullet^{f11} noen steder ned til krideringen, men for det meste synes den røde bolusfarven i ripene. Noen flekker av gullet er avslitt eller bortvasket sannsynligvis forårsaket av tidligere forsøk på rengjøring.

Bemalt forgylling:

Det polerte gull med skravert farve over har de samme skader som det polerte gull forøvrig. Dessuten er malingen

- 12 -

på flere steder løsnet fra gullet og falt av, ^{20,24,221} til dels på grunn av tap av bindemiddelet, men også på grunn av mekanisk slitasje og riper. Farven har også noen steder en tendens til å smitte ved berøring.

Skriften langs Marias kappekant var også en del avslitt, og vanskelig å lese.

Tempra farve:

Stort sett hadde temprafarvene bedre tålt treets bevegelser da det her var benyttet et tynnere krideringslag. Det var forholdsvis få og små avskallinger og mindre løs maling. Langs de skarpe kantene i utskjæringen på englevingene var malingen falt av i tynne striper på flere steder. ^{4,811}

Ellers var de fleste avskallinger og oppskallinger på figurene i de små skulpturgruppene på hver side av scenen. ^{29,31} Farvene var på flere steder svært uttørret og hadde lett for å smitte. Særlig i himlingen var farven slitt av eller drysset av som støv.

På gulvet var det flere små avskallinger på de røde og blå rutene. ²⁷ Det gule laget som hadde holdt seg bra kunne sees i avskallingene. ¹⁹

Gulvet, som er skåret i tre deler, var kridert og malt over skjøtene. Disse er nå sprukket opp og hadde små utfall langs kantene. ¹³

Karnasjon:

Karnasjonen har holdt seg svært bra og det var høyden 1 eller 2 uhyre små avskallinger.

Sølv:

Sølvets som var lagt på veggene hadde løsnet fra den røde bolusbunnen og falt av hovedsakelig i små biter, men også på større partier. Sølvets, som var igjen, hadde til dels løsnet og krøllet seg opp fra underlaget, det var svært sprøtt og dessuten anløpet til en gråsvart tone. Tegningene på sølvet var noen steder falt av så bare tynne spor satt igjen av farven. Den forsølvete halvmånen som Maria står i har bevart sin glans. ²² (Den er muligens fernisert?)

Manglende deler:

- 1) En liten stående engel foran i scenen til høyre, sannsynligvis tilsvarende den ved siden av til venstre.
- 2) Begge vingene på den lille englen i forgrunnen til venstre.
- 3) Venstre vinge på svevende engel nederst til høyre.
- 4) De fleste blytaggene i Marias krone.^{f23}

Hvis den tidligere beskrevde fortelling om svenskenes flytting av tavlen medfører riktighet, er det meget mulig at deler er brukket av og forsvunnet under denne transport. Det kan også fortelles at tidligere omvisere i kirken har vært bevæpnet med pekestokk, og avbrukne deler, delvis gjenfunnet, og riper i gullet er sannsynligvis til en viss grad forårsaket av denne.

Spikre:

Hodene på spikre, som er brukt til feste av gulvet, er synlige flere steder. De er her dekket av farvelagene. Spikre, som er brukt til feste ellers i scenen og som sannsynligvis også har vært dekket av maling eller forgylling, ligger nå bare og til dels rustne. Blandt annet på nedre kappekant av den lille stående engel¹⁴, på den forgylte hulkilen til høyre i scenen, øverst til venstre på den høyre skulpturgruppen²⁹ og på flere steder på lister og gitterverk.

KONSERVERING OG RESTAURERING

Arbeidet på altertavlen ble påbegynt 22. februar 1968. Løst støv og skitt ble forsiktig fjernet hvor det ikke var fare for at løs maling skulle følge med.

Festing:

Forgylt kridering og maling ble festet med fortynnet lim på polevinyllacetatbasis, 1 del vann, 1½ del lim.

For å få lagt krideringen på plass, var det nødvendig å mykne den noe da den var så sprø at den ellers ville brette.

Dette utelukket festing med voks. Med voks måtte man dessuten bruke varme for å få den til å trenge ordentlig inn. Malingen ville da vanskelig kunne holdes på plass men gli av under oppvarmingen, da figurene ikke kunne løsnes og legges ned. Forsidebeskyttelse ville være en umulighet på grunn av tavlens kronglete beskaffenhet. At figurene man holdt på med ikke kunne tas ut ville også skape problemer for de omkringstående figurer, enten man hadde forsidebeskyttet med voks eller de var urørte, da varmen vanskelig kunne konsentreres til den ene figur man holdt på med.

Det ble gjort forsøk på festing med 4 % Calaton oppløsning. Dette lot seg bruke ved mindre avskallinger og til festing av små løse biter. Til større oppskallinger og løse malingflak, hadde Calatonen vanskeligheter med å trenge ordentlig inn og hadde dessuten ingen myknende virkning på krideringen som var nødvendig på de aller fleste steder.

Til festingen med P.V.A. ble benyttet oksegalle fortynnet med vann i forholdet 1 : 1, som fikk limen til å suge inn selv under de største løse flak.

For å unngå å bløte krideringen for meget så gull og maling ble ødelagt, ble overflødig lim sugd opp igjen så fort som mulig og malingen presset på plass. Gullet tålte da ikke mer slitasje og den tynne matte hinnen som noen steder ble sittende igjen på gullet, ble vasket av med morfolin eller sprit når alt var tørket.

I alle avskallinger ble sårkantene sikret med lim. Temprefarge hvor tap av bindemiddel hadde gjort den smittende, som blandt annet i himlingen, ble 4 % Calaton oppløsning tilført.

Det oppskallede og løse sølvet på bakgrunnsplatene lot seg vanskelig legge ned med lim, da det var alt for sprøtt og ikke lot seg mykne av fuktighet. Disse ble strøket over med smeltet mikrovoks og presset ned med varmeskje. Overflødig voks ble vasket av med petroleter.

Rensing:

Gull (polert)

Gullet ble rensset med Morfolin og sprit. Den tynne matte hinnen som noen steder dekket gullet lot seg stort sett fjerne med Morfolinen og alt overflødig lim lot seg likeledes fjerne.

Upolert gull:

Støv og skitt som hadde samlet seg i tykke lag i utskjæringerne på hår¹⁰ og vinger ble bløtt opp med vann, sprit eller Morfolin, avhengig av grundering og bolus, og vasket vekk.

Karnasjonsfarve:

Etter forsøk med forskjellige rensevesker kom man frem til en rensepasta bestående av voks, Whitespirit og amoniakk. Denne ble strøket på små partier av gangen og vasket av med sprit.^{12,13,24,25} Denne metoden var den mest skånsomme mot malingen og man kunne uten fare benytte den på separate flekker som ble sittende igjen etter første gangs rensing.

Tempra farve:

Forskjellige metoder ble forsøkt for å få rensset temprafarvene. De varierte meget i styrken av bindemiddel. Prøver med sprit, biotex i vann, og uttynnet wettingagent ble forsøkt. En bomullsdott med renseveske ble rullet over farven for om mulig suge ut noe av skitten. Noen steder virket dette tilfredsstillende på andre bare delvis.

Retusjering

Gull:

Riper og steder hvor gullet var avslitt eller bortvasket, men grunderingen fortsatt var intakt, ble tonet med en rød tempra i samme farve som bolusgrunnen.¹²

Utfall av grundering med gull ble fylt med mikrovoks. Vanlig kridering kunne ikke benyttes da det opprinnelige gull og grundering hadde alt for lett for å bli vasket bort, særlig ved smale sprekker og mindre utfall. Voksen ble strøket

- 16 -

over med flere lag politur. - Alt polergull ble så strøket over med et tynt strøk meget uttynnet vokspasta og polert til voksen var så^u si fjernet.

Det ble lagt opp nytt gull i oljegrunn på voksen i de avskallede ^aprtier. Også på de figurer der forgyllingen var skravert med farve ble det lagt opp nytt gull på samme måte. Det nye gullet fikk et strøk gullfernis som gjorde at det skilte seg lite ut fra det opprinnelige gull.^{16,17,18,19,20}

Farve:

All farve ble retusjert med tempra på gummiarabikum eller gelatinbasis. Avskallingene her var så ubetydelige og grunne at noen form for kridering ble ikke foretatt.^{28,30,32}

Avskallingene på sølvet i bakgrunnen ble flekket inn med en grå tempra som stod til det anløpene sølvet. De mørkere striper ble trukket opp der disse var forsvunnet. Men det røde mønstret ble bare forsiktig retusjert i avskallingene og større utfall ble stående da noen rekonstruering her ville bli usikkert.

Bemalt gull:

Der det gamle gullet var intakt, men farven var forsvunnet, ble gullet dekket med tempra farve og skravert med en spiss trepinne.^{7,9,24,22} Der hvor nytt gull ble lagt opp ble farven malt i striper over gullet da dette ellers ville bli skadet ved riping.^{23,16,17,14}

KONKLUSJON

Beslutningen vedrørende fremgangsmåte og hvor langt man skulle gå, ble foretatt ved flere møter i kirken.

22/3 - 1968 ble det holdt et arbeidsmøte i kirken. Til stede var sokneprest Myrstad, kirkeverge Skappel, førsteantikvar S. T. Madsen, restaureringskonsulent Odd Helland, antikvar B. Lange, Terje Norsted og undertegnede. Se rapport.

Møtet dreiet seg stort sett om hvor langt man burde gå med hensyn til retusjering og forgylling. Det var enighet om at utfall og bortvasket gull hadde tendens til å bryte tavlens

- 17 -

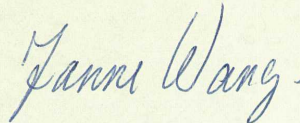
helhet. Det ble besluttet å foreta forskjellige prøver og siden komme sammen til nytt møte for å ta en endelig avgjørelse.

Etter nytt møte den 29/11 - 1968 ble det besluttet å følge de retningslinjer som er beskrevet i rapporten. Det ble også bestemt å vente med supplering av manglende deler inntil tavlen er ferdig restaurert, og man bedre kan vurdere dens helhet. Da vil spørsmål om supplering av masverk, englevinger, o.s.v. bli vurdert i kraft av sin betydning for alterskapets helhetsvirkning.

Oppbevaring og kontroll:

Alterskapet må holdes under stadig tilsyn og regelmessig kontroll. Skiftene fuktighetsprosent vil lett kunne forårsake nye skader og avskallinger.

I en rapport av undertegnede vedrørende de klimatiske forhold i kirken blir det på det sterkeste anbefalt installering av befukningsanlegg, da målinger foretatt i tidsrummet 1/10 - 6/12 - 1968, viser at fuktighetsprosenten varierer med opptil 16 %.

Janne Wang

FOTO P. MAURTVEDT

1. FØR RESTAURERING

1. MARIAS KRONING
2. HYRDENES TILBEDELSE
3. KORSPFESTELSEN
4. NÅDESTOLEN
5. KRISTI LEGEME PÅ ALTERET
6. JESU STAMTRE
7. KONGENES TILBEDELSE

FOTO. J. WANG

2. FØR RESTAURERING
FILM Nr. 5

FOTO. J. WANG

3. ETTER RESTAURERING
FILM Nr. 15

4. ETTER KONSERVERING FØR RENSING
FILM Nr. 10

FOTO. J.WANG

5. ETTER RESTAURERING
FILM Nr. 15

FOTO. J.WANG

6. FØR RESTAURERING
FILM Nr. 5

FOTO. J. WANG

7. ETTER RESTAURERING
FILM Nr. 15

FOTO. J. WANG

FOTO. J. WANG

8. ETTER RESTAURERING
FILM Nr 15

FOTO. J. WANG

9. ETTER RESTAURERING
FILM Nr 15

FOTO. J. WANG

10. ETTER KONSERVERING FØR RENSING
FILM Nr. 10

FOTO. J. WANG

11. ETTER RESTAURERING
FILM Nr. 15

FOTO. J. WANG

12. ETTER KONSERVERING UNDER RENSING
FILM Nr. 10

FOTO. J. WANG

13. ETTER KONSERVERING UNDER RENSING
FILM Nr. 10

Foto. J. WANG

14. FØR KONSERVERING
FILM Nr. 1

Foto. J. WANG

15. ETTER KONSERVERING
FILM Nr. 6

Foto. J. WANG

16. ETTER RESTAURERING
FILM Nr. 15

Foto. J. WANG

17. ETTER RESTAURERING
FILM Nr. 15

FOTO. J. WANG

18. ETTER KONSERVERING FØRRENSING
FILM NR. 10

FOTO. J. WANG

19. ETTER RESTAURERING
FILM NR. 15

FOTO. J. WANG

20. ETTER KONSERVERING UNDER RENSING
FILM Nr. 10

FOTO. J. WANG

21. ETTER RESTAURERING
FILM Nr. 15

FOTO. J.WANG

22. FØR RESTAURERING
FILM Nr. 5

FOTO. J.WANG

23. ETTER RESTAURERING
FILM Nr. 15

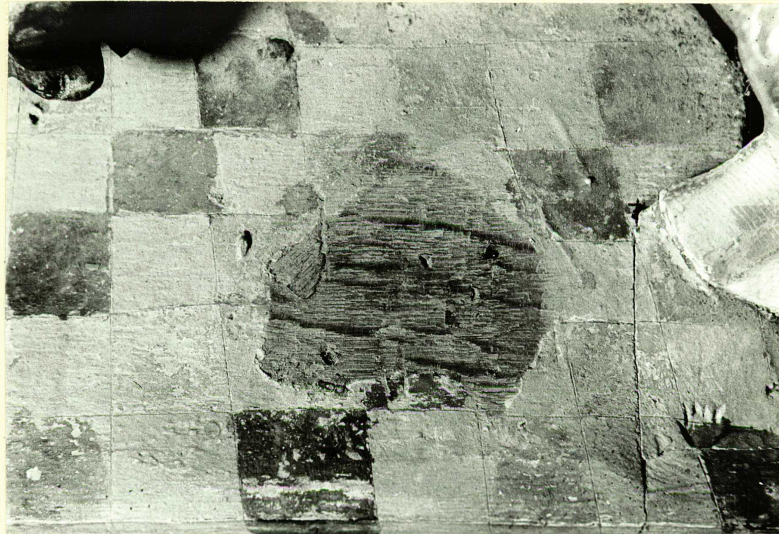
Foto. J. WANG

24. ETTER KONSERVERING FØR RETUSJERING
FILM Nr. 10

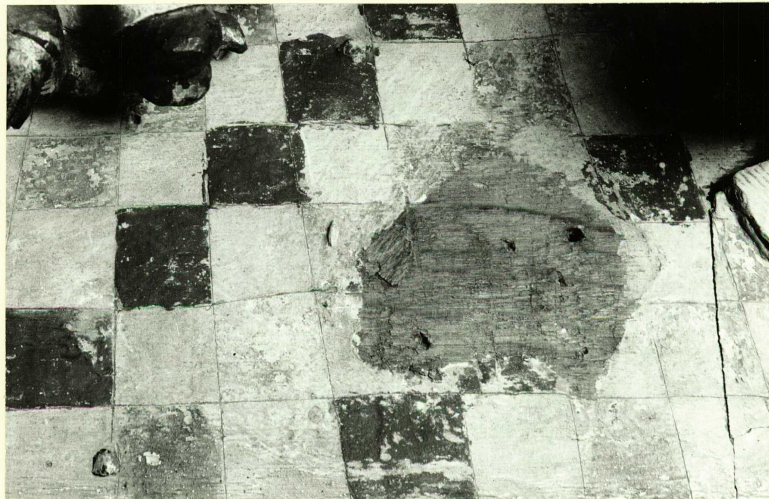
Foto. J. WANG

25. ETTER RESTAURERING
FILM Nr. 15

26. FØR RESTAURERING
FILM Nr 10

FOTO. J.WANG

27. ETTER RENSING
FILM Nr 11

FOTO. J.WANG

28. ETTER RESTAURERING
FILM Nr 15

FOTO. J.WANG

FOTO. J. WANG

29. FØR RESTAURERING
FILM Nr. 1

FOTO. J. WANG

30. ETTER RESTAURERING
FILM Nr. 15

FOTO. J.WAN 6

31. FØR RESTAURERING
FILM NR 1

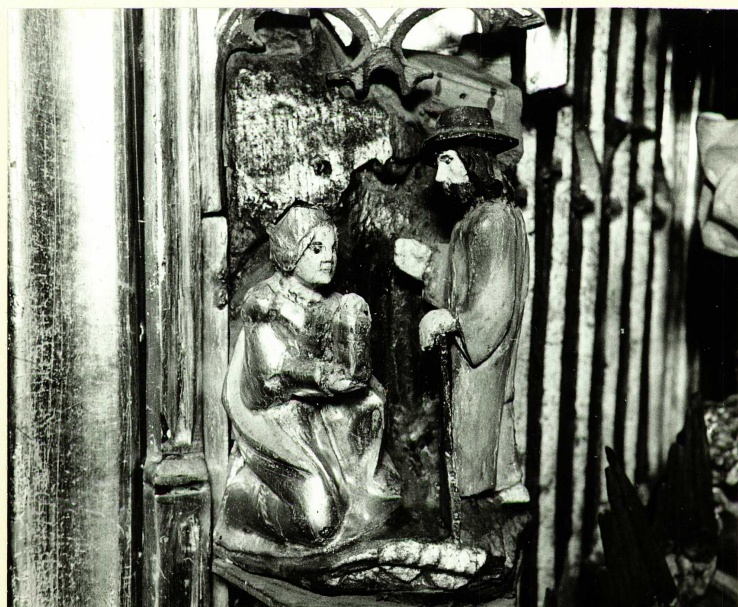

FOTO. J.WAN 6

32. ETTER RESTAURERING
FILM NR 15